
УДК: 811. 512. 154
DOI: 10.35254/bhu/2023.63.29

*Садыкова С. З.
КР Улуттук илимдер академиясы
Өскөнбаева М. С.
Эл аралык Кувейт университети*

**ПРОФЕССОР КУСЕЙИН КАРАСАЕВДИН
«ӨЗДӨШТҮРҮЛГӨН СӨЗДӨР» СӨЗДҮГҮНДӨГҮ
АРАБ СӨЗДӨРҮНҮН МААНИЛЕРИНИН ЧЕЧМЕЛЕНИШ
ЫК - АМАЛДАРЫ ТУУРАЛУУ**

Кыскача мазмуну

Макалада «лексика» термининин аныктамасы тууралуу сөз болот. Кылымдар бою толукталып келген, кыргыз тилинин лексикасынын тарыхы, баюу жолдору, улуу окумуштуулар, тил изилдөөчүлөр тарабынан изилденип, көптөгөн катмарларга бөлүнүп, келгендиги жана кыргыз тилинин лексикасы жеке эле кыргыздын нукура төл сөздөрүнөн турбагандыгы белгиленет. Араб тилинин өзгөчөлүгү туурасында да маалымат берилмекчи. Кыргыз элинин XX кылымдардагы өсүп- өнүккөн, окумуштуулар дүйнөсүнүн катарын толуктаган илим – билимдин өнүгүшүнө салымын кошуп, келген, кыргыз тил илиминин корифейи алгачкы лексиколог, лексикограф, профессор Кусейин Карасаевдин өмүр таржымалы, өз калемине таандык кыргыз тилине оошкон 5000 ден ашык, басымдуу бөлүгү

араб- иран сөздөрүнөн турган «Өздөштүрүлгөн сөздөр» сөздүгүндөгү араб тилинен кыргыз тилине кирген сөздөр, мисалдары менен берилет.

Түйүндүү сөздөр: лексика, араб тили, кыргыз тили, сөздүк, илим, билим, салым, корифей, .

Садыкова С. З.

Национальная академия наук КР

Өсконбаева М. С.

Международный Кувейтский университет

**О СПОСОБАХ ТОЛКОВАНИЯ ЗНАЧЕНИЙ
АРАБСКИХ СЛОВ В СЛОВАРЕ
«ӨЗДӨШТҮРҮЛГӨН СӨЗДӨР»
ПРОФЕССОРА КУСЕЙИНА КАРАСАЕВА**

Аннотация

Данная статья посвящена определению термина «лексика», истории словарного состава кыргызского языка, расширившегося на протяжении веков, и путям его обогащения, которые изучались выдающимися великими учёными и исследователями языка. В этой статье рассмотрены особенности арабского языка, а также дана краткая история жизни первого лексиколога, лексикографа и профессора Кусейина Карасаева, жившего в XX веке, внёсшего огромный вклад в развитие кыргызской науки и образования и являющегося корифеем кыргызской науки. В работе на примере лексики словаря «Өздөштүрүлгөн сөздөр», включающего в себя более 5000 слов, большинство из которых слова арабо-иранского происхождения, также в этой статье рассмотрены краткое изложение о своде кыргызских слов, вошедших из арабского языка.

Ключевые слова: лексика, арабский язык, кыргызский язык, словарь, наука, знания, вклад, корифей.

Sadykova S. Z.

National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic

Oskonbaeva M. S.

International Kuwait University

**«ON THE WAYS OF INTERPRETING THE MEANINGS
OF ARABIC WORDS IN THE DICTIONARY
«OZDOSHTURULGON SOZDOR» (ASSIMILATED WORDS)
BY PROFESSOR KUSEIN KARASAEV»**

Abstract

The article talks about the definition of the term "lexis", the history and development of the Kyrgyz language, which expanded and studied for centuries, by great scientists and researchers. This article considers the features of the Arabic language and biography of the professor Kusseyin Karasaev, the first lexicologist who lived in the 20th century, and made a huge contribution to the development of Kyrgyz science. More than 5,000 words similar to the Kyrgyz

language, most of them consisted of Arabic-Iranian words, are presented with examples that have entered the Kyrgyz language from the Arabic language in the "OZDOSHTURULGON SOZDOR" dictionary.

Key words: *lexis, Arabic language, Kyrgyz language, dictionary, science, knowledge, contribution, coryphaeus.*

Тил – бул адамзаттын карым-катнаш байланышынын эң маанилүү куралы десек жаңылышпайбыз. Анткени, жарык жашоодо адамдардын ортосундагы пикир алышуусу, бири-бири менен сүйлөшүүсү, бири-бирин түшүнүүсү дал ошол тил аркылуу ишке ашат эмеспи. Тил коомдо пикир алышуунун байланыш жасоонун куралы болуу менен, ар түрдүү тилдик бирдиктерди бириктирген татаал кубулуш. Тилдин эң маанилүү элементтеринин бирин сөздөр түзөт, ал эми бир тилдеги бардык сөздөрдүн жыйындысы сөздүк курам же, болбосо лексика деп аталат. Лексика туурасында сөз кыла турган болсок, “лексика” грек тилиндеги “Lexis” – «сөз» деген сөздөн алынган. Аны тилдин сөздүк курамы же лексикалык курамы деп да атоого болот [9, б. 8]. Тилдин сөздүк лексикасын изилдөөчү илим «Лексикология» деп аталат. Бул термин да грек тилинин Lexis – «сөздүк курам» жана «logos» – «илим», «окуу» жөнүндөгү илим катары сөздү, анын маанилик түрлөрүн, алардын пайда болуу, жасалуу, өнүгүү өзгөрүү закон ченемдүүлүктөрүн үйрөтөт жана жалпы лексикалык курамды, анын катмарларын, өнүгүү багыттарын белгилейт. Бул жалпы тил илиминде сөздөрдүн колдонулушун, маанисин, өнүгүү булактарын, пайда болушун ж.б. маселелерди изилдөөчү бөлүм болуп саналат [2, б. 137]. Ошондой эле лексика белгилүү бир жазуучунун чыгармаларында колдонулган сөздөрдүн жыйындысы, тилдин сөздүк курамынын бир катмары, кептик, кесиптик тармактарга тиешелүү сөздөрдүн тобу сыяктуу маанилерди да билдирет. Мисалы, «Манас» эпосунун лексикасы, Т.Сыдыкбековдун лексикасы, поэтикалык лексика, балдар лексикасы ж.б. Тилдин лексикалык

курамы бир орунда токтоп калбастан, ал ар убак өзгөрүп, өсүп, өнүгүп турат. Кээ бир мезгилдерде кандайдыр бир шартка ылайык сөздөрдүн айрымдары колдонуудан чыкса, кээ бирлери тескерисинче жанданууга туш болушат [10, б. 36]. Ал эми тилдин активдүү сөздүк запасынан чыгып, элдин колдонуусуна ээ болбой калган, бирок анын ордун жаңы маанидеги сөз ээлеген лексикаларды архаизмдер дейбиз. «Архаизм» деген термин грек тилинен которгондо «эски», «байыркы» деген түшүнүктү туюндурат. Лексикалык архаизмдер деп, азыркы учурда өз алдынча колдонулбастан, кээ бир элдик оозеки чыгармаларда гана учураган сөздөрдү айтабыз. Мисалы: дилде, динар, жамбы, чом, жез билек, сока, утуш кагазы ж.б. [1, б.7]. Башка тилдерден сөз алуу сөздүктү байытуунун бир булагы, дүйнө жүзүндө башка тилдер менен алака түзбөгөн же лексикасы чет тилдердин элементтеринен турбаган бир да тил учурабайт. Анысы сыңаары кыргыз тилибиздин лексикасынын баары нукура кыргыз сөздөрү десек анда биз жаңылышабыз. Кылымдар бою тилибизге акырындап, башка элдердин тилдеринен көптөгөн сөздөр киргендиги шексиз. Алар тилибизге абдан сиңип, тактап айтканда, кыргызчалашып кеткен. Ошон үчүн аларды өз сөзүбүз катары кабыл алабыз. Бул туурасында бир нече китептин автору, илимпоз А. Сапарбаев өз эмгегинде мындайча изилдеп келген: «Кыргыз тилинин лексикалык курамы – нечендеген көп кылымдардын мөмөсү. Кыргыз эли өзүнүн өнүгүү тарыхында ар түрдүү элдер менен ар кандай алака-катышта болуп келгендиктен, кыргыз лексикасына башка элдин тилдеринен көптөгөн сөздөр келип кирген. Алар ар кандай жолдор менен жана

ар түрдүү мезгилде келип кирген» [9, б. 158]. Ошол кылымдар бою толукталып, өнүгүп келген кыргыз лексикасын түрколог И.А.Батманов изилдеп, «Краткое введение в изучение кыргызского языка» деген эмгегинде беш катмарга бөлгөн. I катмар – VII кылымга чейинки жалпы түрк сөздөрү, II – түрк жана монгол тилдеринен келген орток сөздөр, III катмар – араб, иран тилдеринен алынган сөздөр, IV – революцияга чейинки орус сөздөрү, ал эми V катмар – революциядан кийинки орус сөздөрү [3, б. 60].

Дал ушул III катмардагы араб тили жана анын өзгөчөлүгү туурасында сөз кылсак: араб тили семит тилдеринин чыгыш тобуна кирет, жана араб жазуусу – дүйнө жүзүнө латын жазуусунан кийинки кеңири таралган жазуу. Ислам дининин таралышы менен араб тили Орто Азиядагы, Кавказдагы ж.б.чыгыш элдеринин тилине күчтүү таасирин тийгизип келген, жана түрк элдери араб алфавитин латын алфавитине өткөнгө чейин 1927-жылдарга чейин колдонуп келген [6, б. 124]. Чындыгында араб лексикасынын Орто Азияга, анын ичинде кыргыз элине таралышына ислам дини себепкер экенин тарых барактары ачыктайт. Ошентип, жогоруда атаган лексикология тармагы боюнча илимий изилдөө иштерин жүргүзгөн адисти лексиколог дейбиз.

Эмесе, алгачкы лексиколог, лексикограф, академик Кусейин Карасаевдин өмүрү, ишмердүүлүгү туурасында сөз кылсак, илимпоз, залкар кыргыз элинин гана эмес, жалпы түрк калкынын да улуу илимпозу, ал кереметүү Ысык-Көлдүн Кең-Суу айылында 1901-жылы төрөлгөн, жаштайынан тамга тааныганды чоң атасынан, андан соң молдолордон үйрөнүп, 1914-1916-жылдары Караколдогу орус тузем мектебинен окуп, кыргыз элинин алаамат жылдарынын бири болгон 1916-жылкы үркүндө падышалык бийликке каршы чыккан, эл менен кошо Кытай жерине качып барат. Эптеп жан сактоонун айынан, таштайы-

нан турмуштун татаал жолуна кабылып, бир топ жылдан кийин өз мекенине кайтып келет.

Билимин жогорулатууну көздөгөн илимпозубуз 1923-жылдары Ташкентке барып, илим алат. Ошентип замандаштары менен биргеликте кыргыз элинин тунгуч гезити «Эркин тоону» чыгаруучулардын тобуна кирип, ошондо эле кыргыз имласын (орфографиясын) бу кишиге жүктөлгөн. Ошол боюнча, кыргыз орфографиясынын жүгүн өмүрүнүн акырына чейин аркалап келди деген, түрколог, котормочу, акын Үсөнбек Асаналиев [5, б. 462]. Чындыгында калеми курч, кылым жашаган акылманыбыздын кыргыз эли үчүн, калктын сабатсыздыгын жоюууда кылган эмгектери баа жеткис, ага мисал «Жаңылык» аттуу 1926-жылы жарык көргөн И.Арабаев экөөнө таандык китебин төмөнкүчө айтып келген: «Ал китептен кыргыз сабатсыздыгынын 60 проценти жоюлду» [5, б. 463]. Жана башка ушу сыяктуу илимий эмгектерин айтсак сөз түгөнгүс. Ал эми араб лексикасы туурасында айта турган болсок, Орто Азия элдеринин тилдерине араб лексикасынын бир кыйла көп таралышынын негизги себеби, ислам динине байланыштуу деп жогоруда атагандай, Орто Азия элдери аркылуу өтүшүнүн үч жолу бар: Биринчиси-революцияга чейинки айыл арасындагы мектеп жана мечит, экинчиси – кол жазма адабият менен чагатай жазма тилиндеги басма адабият, үчүнчүсү – оозеки түрдө. Ошо революцияга чейинки мезгилди көчмөн айылдарда жана кыштактарда (Түштүк Кыргызстанда) уюшулган мектептердин негизги максаты – эл арасына ислам динин таратуу жана аны бекемдөө болгон. Окуу процесси бүт бойдон араб тилинде жүргүзүлгөн, окуу куралдары да араб тилинде жазылган, алардан ислам дининин тарыхы, анын шарияттары, жалпы тарых, араб тилинин грамматикасы ж.б. предметтер араб тилинде гана окутулган, ошентип аста-аста араб лексикасынын та-

ралышына мектеп жана диний мекемелер себебчи болгон деп, [11, б. 225]. профессор Б.М.Юнусалиев изилдеген. Ошол эле учурда көпчүлүк араб сөздөрү коңшулаш тажик, өзбек, уйгур, тилдери аркылуу келип киргенин да унутпоо керек деп, тил изилдөөчүлөрдүн бири А. Жалилов жазып, ошондой эле араб сөздөрү тыбыштык жактан өзгөрүп, кыргыз тилинин фонетикалык өзгөчөлүгүнө баш ийдирилип кабыл алынганын жана төмөндөгүчө тематикалык топторго да бөлүп келген.

1. Абстракттуу түшүнүктөргө байланыштуу сөздөр: аалам, адеп, даража, адилет ж.б.
2. Илим-билимге, маданиятка мүнөздүү сөздөр: адабият, арип, барак, дарс ж.б.
3. Буюмдардын, нерселердин, табият көрүнүштөрүнүн аттарынан: аба, атыр, табак, саат ж.б.
4. Коомдук-саясий түшүнүктөрдөн: аскер, жамаат, мажлис, саясат, мамлекет ж.б.
5. Адамдардын кесибин, социалдык абалын, туугандык катышын билдирген сөздөр: аалым, аким, зайып, кызмат ж.б.
6. Жан жаныбарлардын, курт-кумурскалардын аттарынан: айбанат, пил, саратан, мите ж.б.
7. Дене бөлүктөрүнөн: алкым, кулкун ж.б.
8. Мезгилге, мейкиндике байланышкан сөздөр: жума, кылым, тарап, убакыт ж.б.
9. Ислам динине байланышкан сөздөр: ажы, азан, айт, мечит, жаннат, имам ж.б.
10. Сын атооч, тактооч сөздөрдөн: ажайып, азамат, дайым, текебер ж.б. [4, б. 166].

Ал эми жогоруда атаган тунгуч лексиколог Кусейин Карасаевдин 5000 миңден ашык сөздү камтыган, кыргыз эли үчүн, алгачкы саамалык болуп эсептелген «Өздөштүрүлгөн сөздөр» сөздүгүндөгү араб сөздөрү туурасында кеп баштасак:

Аалым, аалим (ар.) окумуштуу, илимпоз. Жалгыз туяк өзүнөн түзүгүрөөк аалым болсун деп, Түнкатар медресесинен таалым көрсөттү (Т. Касымбеков). Аба I (ар.) ага, байке. Улуу-кичүү абалар (фольк). Аба II (ар.) Жер атмосферасын түзүүчү, негизинен азот, кычкылтектен турган газдардын аралашмасы. Абасы атыр

жыттанган касиеттүү Ысык-Көл (сүйл). Абжат (ар.) араб алфавитинин биринчи тобу (бардыгы сегиз топ, ар бир тамганын сандык мааниси бар). Абал I (ар.) эң мурун, эң алды менен, алгач. Абал мурун өзүндү айт, андан кийин сөзүндү айт (эл ырлары). Абал II (ар.) жай – маани, ал – жай, турмуш. Арстаным Бозуул алдымда, абалым карап турсамчы («Манас»). Адилет (ар.) калыстык, калыс, баарыга тең, туура. Турмуштун чоң чындыгына мен акырына чейин адилет болгум келет (Ч. Айтматов). Азап (ар.) кыйноо, жабыр, түйшүк. Ашта баштап казатты, бир салбасын азапты («Манас»). Азим (ар.) улуу даражалуу, урматтуу, атактуу. Азим шаар Коконду, Билип турган чагында («Жаңыл Мырза»). Азирет (ар.) улуу, даражалуу, касиеттүү, ыйык. Азирет ханым, кебим бар, арзымды угар эбиң бар (Тоголок Молдо). Баба (ар.) ата, чоң ата. Бабабыз черткен бул комуз баркына жетип сыйлайлы (Эл ырлары). Бакар (ар.) I. Уй, сыйыр. Эки жүз бакар салыңар, эки жүзүн тим койбой, түрлөп айтып калыңар («Манас»). II. Түш. диал. уй жылы. Бакыл (ар.) сараң, катуу баш, битекарын. Байкушум Жакып нетесиң? Баладан малды жуук көргөн, бакыл киши экенсиң («Манас»). Барыз. Барз (ар.) дин, милдеттүү түрдө аткарыла турган. Намаз окуу мусулмандар үчүн барыз. Батан (ар.) I. Ата журт, ата конуш, жерге. II. Өтм. Турак, үй, орун-очок, короо-жай. Элге келсем деп турам, участка берсең, айыл четине бир батан кылып коёюн (Ж. Мавлянов). Важип (ар.) дин, ислам дининде: милдеттүү түрдө аткарыла турган эреже. Ва (ар.) жана Дугай салам ардактуу ва урматтуу Касенге (К. Жантошев). Гарби (ар.) аскер, аскердик: согуш, согуштук. Элдер мандикерге барыштан баш тартышты, кыргыздар, казактар гарби көтөрүлүшкө чыгышты (Ш. Абдырахманов). Гафу (ар.) кечирим. Гафу этиңиз, бегим! Менин сураганыма капа болбоңуз, адамдар ар түрдүү болот (К. Жантөшев). Даам (ар.) I. Тамак, аш. Ар даамды бүт берди,

кишмиш чайкап сүт берди («Манас»). II. Маза. Курут, май кайдан болот сүт болбосо. Тамакка даам кирбейт туз болбосо (Барпы). Даарат (ар.) жууну, тазалануу. Колун сууга салынып, кол дааратын алынып («Манас»). Эй, көздөн ным чыкса, даарат бузулат (Т. Касымбеков). Далил (ар.) I. Ыспат, танык. Ленинизмдин идеялары салтанат курууда, бул жөнүндө нечен далилдерди келтирүүгө болот («Коммунист»). II. Кудайдын атын сыпаттоо. «Далил» окуп «дарман» деп, айтканым эмес, «жалган» деп, ишенсең ушул балдар деп (Барпы). Даража (ар.) наам, мансап, бийлик. О, даражаң көтөрүлсүн! Деп карыя батасын берди (сүйл). Жадыбал (ар.) I. Таблица, схема. II. Арифметикада: көбөйтүү таблицасы. Жадыбалды жаттап ал (сүйл). Жамал (ар.) көрк, сулуулук, сымбат. Жамалыңа эч киши, тойбос деймин, Мырзайым (Барпы). Жумла, Жумула (ар.) I. сүйлөм. Орто чениндеги баракка токтоло калып, Өмүрбек мына бул жумланы кайта-кайта окуду (А.Токомбаев). II. өтм. жалпы, бардык, бүт, бүткүл. Элдин баары жумула ишке киришти. Жумуруят (ар.) республика (1920-жылдары колдонулган эски термин). Жумурият азат деп, Жалпыбызды үндөгөн. Уктаганды ойготуп, Жыпар жыттуу гүл менен (А. Чоробаев). Илим (ар.) билим, окуу, таалим. Пайдасы терең илимдин, баркы бар, ойло билимдин (Барпы). Имла (ар.) жазуу эрежелери, орфография (1920-жылдары кыргыз тилинде да колдонулган термин). Коом (ар.) I. Эл журт. II. Уруу, урук. III. Топ, журтчулук, жамаат. Кубат (ар.) күч, ал. Эсенби алды элиндин, кутуруп кеткен куу калмак, кубатын алды белиндин («Манас»). Мүдүр (ар.) директор, башчы, башкаруучу, жетекчи. Муну көбүнчө мүдүр Абдырасул жакшы билет, ал баарыбызды башкарып жүргөн киши да... (А. Саспаев). Саадат (ар.) I. Бакыт, таалай, ырыс. II. Кубаныч, жыргал. Саадык, садык (ар.) чынчыл, ачык. Салам (ар.) I. Куттуктоо, жүгүнүү, амандашуу, учурашуу. II. Тынчтык, бей-

пилдик, амандык. Көк өтүктүн өкчөсү, көп айттырам саламды, Айдаркандын Көкчөсү («Манас»). Агай, Ленинге салам бергенде кол кармаштыңыз беле? (Ч. Айтматов). Талап (ар.) мүдөө, тилек, көксөө. Чакырып алып кашына, талап кылып келгин деп, Эр Манастын ашына («Манас»). Кандай экен Жанаалы, Бул баландын талабы (Токтогул). Уруят (ар.) эркиндик, азаттык. Кече уруяттан кийин, тиги дөбөдө бир жаман үй болор эле (Ч. Айтматов). Усул (ар.) I. ыкма, тартип, метод. II. өтм. Жөн билги, салт. Үжүрө (ар.) бөлмө, комната. Желбегей жамынган шырыма кара чапанын оңдонуп, артына карабай, үжүрөдөн чыгып кетти (Т. Касымбеков). Фарыз (ар.) өтм. борч, милдет. Шамырбектей даткага сыйнат өткөрүү фарыз! – деп Бөрүбай молдо эки жагындагыларга короздоно карады (К.Жантөшев). Фитне (ар.) куйту, арамза, адамдардын арасына от салган. Ынкылап (ар.) революция, төңкөрүш, өзгөрүш (1920–30-жылдары колдонулган термин). Ымла, Ымыла (ар.) I. жазуу эрежелери, орфография (1920-жылдары колдонулган термин). II. өтм. бир ынтымакта, бир беткей, биргелеш. Баарыбыз бул маселеде бир ымлада болдук (сүйл.). Ягни (ар.) башкача айтканда. Ягни бул кызылды алты үлүшкө бөлөбүз. Албетте, менден алган үрөнүңөрдү алды менен мандайынан чыгарып коёбуз (К. Жантөшев) [7, б. 301].

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, кыргыз тилибиздин лексикасына түпкү тегинен араб тилине тиешелүү оошкон, диний сөздөрдөн тарта, адеп-ахлак, маданият, илим-билимге байланыштуу күнүмдүк тиричиликте колдонулуп, келген сөздөрдүн мааниси, түшүндүрмөсү ага мисал катары акын жазуучулардын чыгармаларынан үзүндү менен кыскача берилишине күбө болдук. Дал ушул сөздүк туурасында академик Кусейин Карасаев мындай деген... «Кыргыздарда жазуу өнүкпөгөндүктөн, жогоруда кирген сөздөрдүн бардыгы кыргыз тилинин тыбыштык өзгөчөлүгүнө толук багынып калды. Бир эле сөз бир нече тыбыштык түр алып кетти.

Ушундай таптакыр эле тыбыштык кебетеси башкача болуп калган сөздөрдүн араб-фарсы тилдеринде кандай жазылганын издеп табуу өтө эле мүшкүл болду» [8, б. 7].

Жыйынтыктап айтканда, кылымдан кылымга, муундан муунга өтүп келген, кыргыз эли үчүн, колдон түшкүс эмгекти барктап, баалап, күнүмдүк колдонулган

сөздөрүбүздүн тарыхын билүү, изилдөө ар бир атуул үчүн чоң милдет десек болоор. Ал эми ушундай көлөмдүү эмгекти жараткан, кыргыз тил илиминин теориясын терең изилдеген, кылым жашаган окумуштуу, жакшы сөз менен эскерүүгө, сыймыктанууга татыктуу болуп, эл арасында түбөлүк жашай бермекчи.

Адабияттар

1. Алишова М. «Манас» эпосундагы пассивдүү лексика / М.Алишова // БГУ Жарчысы, 2019. - №3 (49). - 7б.
2. Абдулдаев Э. Азыркы кыргыз тили / Э.Абдулдаев. – Б.: Кыргызстан, 1998. – 256 б.
3. Батманов И.А. Краткое введение в изучение киргизского языка / И.А. Батманов. – Фрунзе: Киргизгосиздат, 1947. – 113 б.
4. Жалилов А. Азыркы кыргыз тили / Э.Жалилов. – Б.: Кыргызстан, 1996. – 232 б.
5. Жусупов К. Кыргыздар / К. Жусупов, К. Иманалиев. – Б.: Учкун, 2004. – 536 б.
6. Койлубаева А. К., Түмөнбаева Ж.АТүркология курсу боюнча окуу – методикалык колдонмо. / А.К.Койлубаева. – Каракол: 2016. – 170 б.
7. Карасаев Х. Өздөштүрүлгөн сөздөр. / Х. Карасаев – Ф.: 1986. – 424 б.
8. Карасаев Х. Камус наама. / Х.Карасаев. Бишкек: Салам, 2016 – 856 б.
9. Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы. / А. Сапарбаев. – Б.: Кыргызстан – Сорос фонду, 1997. – 328 б.
10. Токтоналиевдин К.Т. (жалпы редакциясы астында) Кыргыз тили./ К.Т. Токтоналиев. Бишкек, 1996. – 195 б.
11. Юнусалиев Б. М. Кыргыз диалектологиясы./ Б.М.Юнусалиев. – Фрунзе: Мектеп. – 1971.